

מי "הצד הממלכתי בסיפור הזה": מסר מתון ופרקטיקות רדיקליות במחאה נגד המשבר השלטוני

יפעת גוטמן*

תקציר. בחינת השיח של מטה המחאה נגד המשבר השלטוני מעלה כי "המחנה הליברלי" הציע לקבוצות הדומיננטיות של צאצאי האליטה המייסדת והאליטות הפרופסיונליות, לנשים וללהט"בקים הכרה וזהות לאומית מעודכנת שמדגישה באופן רפובליקני את הכלכלה והביטחון, באופן ליברלי את זכויות האזרח ליהודים ואת החופש מכפייה דתית, ובאופן ציוני את העדפת היהודים ואי-השוויון ללא יהודים. אולם המסר הוותיק הופץ באמצעות ניכוס סמלי המדינה ופרקטיקות ממלכתיות מחד גיסא, ופעולות שנתפסו עד כה כאנטי-ממסדיות באופן רדיקלי מאידך גיסא – במיוחד סרבנות של אנשי מילואים ומחאתן של משפחות שכולות בטקסי יום הזיכרון. ממצאים אלו עולים מניתוח השימוש של מטה המחאה במשאבים תרבותיים כמו סמלים וטקסים, סיפור העבר ופרקטיקות זיכרון. החזון המתון ופרקטיקות ממלכתיות אפשרו להשתמש בשיטות רדיקליות ש"הוכשרו" בידי דוברים שהיו חלק מהממסד הביטחוני והכלכלי והעתירו על המאבק מהסטטוס והלגיטימציה הציבורית שלהם. אך ככל שגובר הספק במניעי השלטון, הפרקטיקות האנטי-ממסדיות של המחאה והעלאת המסמן הכללי "דמוקרטיה" לדיון ציבורי עשויים להוביל לרדיקליזציה רעיונית שתעלה תביעות רחבות יותר לשוויון.

שלטון פופוליסטי ימני מסמן לרוב שני "אויבים" עיקריים: אליטות הממסד מחד גיסא ומיעוטים וזרים מאידך גיסא. בעשורים האחרונים הכריזו משטרים פופוליסטיים ימניים על עצמם כנציגייהם הבלעדיים של "העם האמיתי" או "הרוב המושקע", שנשכח על ידי אליטות שלטון מושחתות הפועלות למען האינטרסים של המיעוט הפריבילגי (Müller, 2019; Urbinati, 2016). כל מי שמתנגד לערכי "העם" מודר מהקולקטיב האזרחי ואף מוצג כאויבו (Müller, 2016). עם המודרים נמנו להטב"קים, ארגוני זכויות נשים ופעילי זכויות אדם ואזרח. פעולה משלימה היא הוצאתם של מיעוטים שאינם חלק מהרוב האתנו-לאומי אל מחוץ ל"עם": כך לגבי מהגרים, פליטים וקבוצות דתיות ולאומיות, ששלטונות פופוליסטיים ימניים מסיתים נגדם באופן גזעני וקסנופובי (Müller, 2016).

* ד"ר יפעת גוטמן, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

אני מודה לרון דודאי, שקרא טיוטה מוקדמת של המאמר ותרם נקודות חשובות מאוד לגרסה הנוכחית, ולשרה ווילקוף, יוליה לרנר ועל השילוני-דולב, ששיחותי עימן בשלבים שונים של הכתיבה שיפרו את המאמר.

הסימנים לעלייתו של הפופוליזם בשיח הפוליטי בישראל ובחקיקה של מפלגות ימין והליכוד ניכרו ביתר שאת מאז 2009, אך הוא הגיע לשיא בחורף 2023 עם ה"רפורמה המשפטית". המטרה המוצהרת של גל החקיקה הייתה להשיב את הייצוג ל"עם" במוסדות המדינה, ובראשם בית המשפט העליון, שכביכול זנחו את "העם" כדי לשרת אליטות פריבילגיות. המחאה שקמה במהירות נגד הרפורמה ניסתה להשיב את הגדרת "העם" בחזרה אל גוש המרכז-שמאל החילוני, לאחר שנוכסה בעשורים האחרונים בידי הצינונות הדתית והליכוד - המחנה הלאומי בראשות בנימין נתניהו. לפי ניתוח השיח שעיצב מטה המאבק,¹ בדרכו להשבת הלגיטימציה מוסגר הקולקטיב המוחה בגבולות הצינוניים מבחינה אידיאולוגית (Ram, 2005) ובגבולות הוותיקים של האחסולים (קימרינג, 1997) מבחינה חברתית, יחד עם אליטות פרופסיונליות וקבוצות מגדר ומיניות (נשים ולהט"ב"קים), שמהוות מחנה שבאופן מסורתי מנוגד לפופוליזם ימני. מטה המחאה נמנע מלעסוק בזרוע המשלימה של הפופוליזם הימני: הדרה גזענית של לא יהודים, ובמיוחד פלסטינים בישראל ובשטחים. הצעות להרחיב את הגדרת הקולקטיב הנאבק מבחינה מעמדית, אתנית ולאומית ולמחות גם נגד הזרוע השנייה של השלטון הפופוליסטי הימני - קרי הכיבוש והיחס הגזעני והמפלה כלפי פלסטינים בישראל - אמנם נשמעו בשטח, אך מבחינת מטה המאבק הם נתפסו כשנויים במחלוקת וכמאיימים בפילוג הקואליציה שנוצרה, ולכן נותרו עד כה בשולי שיח המחאה המרכזי. עם זאת, למרות המסר הליברלי המתון, חלק מהפרקטיקות של המחאה - ובראשן סרבנות לשרת בצבא המילואים, מחאה של משפחות שכולות בטקסים הרשמיים והפגנות מול בתיהם של נציגי שלטון - היו אנטי-ממסדיות והעלו לדיון רעיונות שעשויים בעתיד לעבור מסגור רדיקלי יותר בקרב המוחים.

ממצאים אלו עולים מניתוח השימוש של מטה המחאה במשאבים תרבותיים, כמו סמלים וטקסים, סיפור העבר ופרקטיקות זיכרון. המסר והאמצעים של תנועות מחאה אינם אחידים, והם יכולים לשלב כמה הגיונות ותחומי שיח; אימוץ פרקטיקות ממסדיות יכול לשמש מסר רדיקלי (Gutman, 2017), ומסר מתון יכול לעשות שימוש בפרקטיקות רדיקליות. חקירת המסר בנפרד מהאמצעים שנגקטו להפיצו מסייעת לשרטט תמונה מורכבת יותר של המציאות המשברית. במחאה הנוכחית, החזון המתון ופרקטיקות ממלכתיות אפשרו להשתמש בשיטות רדיקליות ש"הוכשרו" על ידי מבצעים ודוברים שהיו חלק מהממסד הביטחוני והכלכלי והעתירו על המאבק מהסטטוס והלגיטימציה הציבורית שלהם.

במאמר אבחן תחילה את המסר בשיח המרכזי של המחאה בהשוואה למחאות קודמות נגד השלטון, כדי להבין מיהו הקולקטיב המוחה ומהו תביעותיו. ניתוח השיח של מטה המחאה חושף גם באילו מקרים הוויכוח בין המוחים לשלטון הוא סימבולי בשעה שבמבנה העומק יש הסכמה בין הצדדים (Dudai, 2018). לאחר מכן אציג את הפרקטיקות והסמלים של המחאה ואסביר כיצד הם משלבים ממלכתיות עם אנטי-ממסדיות רדיקלית. בחינת

1 התבססתי כאן על ניתוח המסרים והפרקטיקות של מטה המאבק מינואר ועד אמצע אפריל 2023, כפי שפורסמו בקבוצות הוואטסאפ של המחאה, בשלטים ובנאומים בהפגנות המרכזיות, וכן במפגשי זום של ראשי מטה המאבק עם חלק מהארגונים השותפים למחאה. הניתוח אינו מתיימר לכלול כל מסר וכל קבוצה שהשתתפו במחאה, והוא משקף רק את השיח המרכזי שעיצב המטה בראשות שקמה ברסלר-שוורצמן וערן שוורץ.

המסר והפרקטיקות תגלה אם המחאה שקמה היא אכן תופעה חדשה, רדיקלית וסוחפת כפי שרבים חשים היום, או שמאחוריה קואליציה ודרישות ותיקות יותר ורדיקליות פחות מכפי שנראה בשלב זה.

התשתית, המסר והקולקטיב

תנועות מחאה רבות קמות ברגעי משבר, שכונו moments of madness (Zolberg, 1972) או cycles of contention (Tarrow, 1995, 1998), אך הן משפיעות גם בתקופות של שגרה. הן מעצבות סיבות למחאה, מספקות משאבים תרבותיים וחומריים, ומכשירות אקטיביסטים שעברו רדיקליזציה במשבר הקודם. כשפורץ משבר חדש, כל אלה מסייעים לעצב, לארגן ולהעצים את התגובה הציבורית אליו כבר בשלבי הראשונים (Crossley, 2003). כך היה גם במקרה של מחאת 2023 נגד המשבר השלטוני, שפרצה במידה רבה בעזרת קודמתה, מחאת בלפור.

יוזמי המחאה נגד שיטת המשטר הם יוזמי מחאת בלפור, והמובילים אותה הם הארגונים שאלה הקימו ב־2020 ובהם הדגלים השחורים (ששקמה ברסלר-שוורצמן, מובילת המחאה הנוכחית, היא ממייסדיו), קריים מיניסטר, קומי ישראל והחזית הוורודה. מחאת בלפור הייתה מחאה ליברלית כלפי שלטון שאינו משרת את אזרחיו. היא זכתה לביקורת על כך שתביעתה היחידה – "לך", תביעה שכוונה אל ראש הממשלה דאז בנימין נתניהו – הייתה מכנה משותף שטחי ("רק לא ביבי") של קבוצה פריבילגית שהתעלם ממצוקותיהן של קבוצות רבות אחרות בחברה הישראלית בתקופת מגפת הקורונה (לוי, 2021; פילק, 2021). ניכר שמארגניה הפיקו לקחים, משום שהמחאה הנוכחית פונה אל ציבורים רבים באמצעות מטה מחאה שמאגד ארגונים רבים מאוד: התארגנויות מקומיות ברחבי הארץ (כ־150 מוקדים); אליטות פרופסיונליות של משרתי ציבור בתחומי הרפואה והבריאות, המשפט, הכלכלה, האקדמיה, התכנון וההייטק; אנשי צבא בדימוס ובראשם טייסים במילואים (קבוצת 555, שהייתה פעילה גם בבלפור) ויחידות יוקרתיות של חיל המודיעין, השייטת, מגלן וכדומה, שהתאגדו תחת ארגון גג בשם "אחים לנשק"; ארגונים של לוחמי מלחמת יום הכיפורים ומשפחות שכולות; ארגוני להט"בים ונשים, ובהם החזית הוורודה שארגנה צעדות ומעגלי מתופפים; וארגון בונות אלטרנטיבה, שהפיק את מיצגי "סיפורה של שפחה". בהפגנות משתתפת גם קואליציית ארגוני "הגוש נגד הכיבוש", המאגד ארגונים שונים של חברה אזרחית ואף הקים במה משלו בתוך ההפגנה המרכזית. בהפגנות שהתקיימו בערים מסוימות היה מגוון מקומי של דוברות ודוברים – בבאר שבע, חיפה ונתניה, למשל, היו דוברים ערבים, מזרחים ויוצאי ברית המועצות ואתיופיה וכן דוברים מצביעי ימין, בניגוד להומוגניות היחסית בקרב דוברי הבמה המרכזית בתל אביב. נוסף על כך, לעומת המסר הצר של מחאת בלפור, המסר של מטה המחאה הנוכחית הוא רחב וכללי מאוד: "דמוקרטיה". "פרטים יוצרים בידול", הסבירה שקמה ברסלר-שוורצמן למארגני הפגנות מקומיות במפגש זום של נציגי מטה המאבק. בהתאם למסר הליברלי, הקולקטיב נקרא בשם הכללי "המחנה הליברלי" ובעיני הנהגתו הוא "הצד הממלכתי בסיפור הזה", כפי שנאמר באותו מפגש, לעומת השלטון במדינה. אף שהיגיון ליברלי סותר בדרך כלל היגיון פופוליסטי (פילק, 2021), מחאת 2023 מביעה תביעה ליברלית בתוך

מאבק פופוליסטי נגד שלטון שמארגן את השדה הפוליטי סביב שני מרכיבים: "העם" והשלטון.

כמו המחאה החברתית ב־2011, גם המחנה הליברלי משך מספר הולך וגדל של מפגינים. המחאה הציבורית גרמה למגזרים רבים במשק ובחברה לחוש "חוויה אקסטטיבית של חופש" (זמיר, 2023). המסר, "דמוקרטיה", נתפס אצל רבים כנושא מאחד אחרי שנים של פילוג ושיסוי אינטרסנטי מצד ממשלות ימין. במיוחד הואשמה הקואליציה הנוכחית בפעולתה לפלג ולקרוע את העם לטובת הצרכים המשפטיים של נתניהו (גילת, 2023). ואכן, בניגוד למחאת בלפור שהייתה צרה מבחינה פוליטית, וכמו במחאה החברתית ב־2011 (רם ופילק, 2013), נוצרה ב־2023 קואליציה חדשה – מחנה לאומי שחצה את הקטגוריות המוכרות של הפוליטיקה המפלגתית וכלל אנשי שמאל, מרכז וימין מתון, חילונים ודתיים, ממעמד הביניים (גוטוויין, 2023). הקואליציה הזאת החזירה אל הדיון הציבורי שאלות וערכים פוליטיים ומוסריים בנושא זכויות אזרח בשלטון דמוקרטי וזהות הקולקטיב הישראלי.

שיח המחאה מורכב משלושה תחומים: שיח רפובליקני יהודי העוסק ב"נשיאה בנטל", שיח ליברלי של שיוויון והגנה על מיעוטים המתמקד בזכויות נשים ולהטב"קים, ושיח ציוני שעניינו בניית המדינה לעם היהודי והגנה עליה מפני אויביה, שהפעם הם מוצגים כאויבים מבפנים ולא מבחוץ. השיח הראשון, שאפיין גם את המחאה החברתית, דומיננטי מאוד ומציג את המוחים כמי ש"נושאים על גבם את המדינה בצבא ובכלכלה" (גילת, 2023), לעומת מי שאינם תורמים למדינה באותם תחומים (פלד ושפיר, 2006). בניגוד למחאת הקודמות, התרומה לכלכלה ולביטחון מודגשת דרך השתתפותן של אליטות ההייטק והצבא בחזית המחאה – בין הדוברים בהפגנות, בהנהגת המחאה ובמסיבות העיתונאים של המחאה.

בעוד השיח הרפובליקני פונה אל קבוצות המעמד הבינוני היהודי, המסר הליברלי – "דמוקרטיה" – פנה אל ציבורים פוליטיים רחבים יותר, בעלי עמדות שונות ואף מנוגדות, שהתגייסו למחאה. הוא הציג כקולקטיב מאוחד ושקוף מבחינת מוצא אתני, מעמד, דתיות ולאום. בניסיונו להשיג לגיטימציה ציבורית רחבה ולא לאבדה שוב, הציג מטה המחאה את המוחים באופן פופוליסטי בתור "העם" או "הרוב" וניכס לשם כך ממלכתיות מאחדת באמצעות הסמלים והחגים הלאומיים. כך הוא פנה לקבוצות הדומיננטיות בחברה הישראלית שמזדהות עם אלה (יפתחאל ואבו ראס, 2023). נוסף על כך הוא הבנה סיפור עבר ציוני שמוביל באופן ישיר כמעט ממגילת העצמאות אל המאבק הנוכחי, ואגב כך התעלם מהנכבה ומהכיבוש וכן מהיחס לעולי המזרח, יוצאי ברית המועצות ויוצאי אתיופיה. הוא אף עשה שימוש באנלוגיה למחאות ולמאבקים ליברליים נגד פופוליזם במערב, בפולין ובהונגריה באופן שהשווה את ישראל לאירופה.

המחאה דבקה בתמונת זהות דמוקרטית ליברלית למדינה, לעומת תמונת זהות יהודית אתנו־לאומית דתית משיחית (ראו למשל Margalit et al., 2023) שאימצו מחוללי הרפורמה. משוואה זו עשויה הייתה להידמות למאבק של שתי הנטיות שלפי אורי רם (Ram, 2005) חותרות תחת הציונות הקלאסית מאז שנות התשעים: פוסט־ציונות של המוחים הדבקים בדמוקרטיה על חשבון היהדות, מול ניאו־ציונות של השלטון, המקדש את היהדות ומסלק את הדמוקרטיה. אך ניתוח שיח המחאה מעיד כי מדובר למעשה בניסיון לעדכן ולהחיות מחדש את הציונות הקלאסית לנוכח המשבר: "דמוקרטית" במסר המרכזי ו"יהודית"

במסגורו, וכפי שאראה בהמשך – גם בשימוש שנעשה במשאבים תרבותיים. לאחר שנים רבות של הסתייגות מ"הלאומיות האתנית" (Brubaker, 1992) של ממשלות הימין, וניכור כלפי הממלכתיות המדינתית המתבטאת באופנים שמנוגדים לאינדיווידואליזם ולשאיפה למימוש עצמי המזוהים עם העצמי הפוסט-מודרני (Giddens, 1991), ניכוס הממלכתיות במטה המחאה והשיח הציוני שלה פתחו עבור הקבוצות הדומיננטיות אפשרות של שיבה אל הזהות הלאומית.

לסיכום, החידוש במחאת 2023 היה הקמת קואליציה ליברלית של מעמד הביניים היהודי, שחצתה את דפוסי ההצבעה למפלגות ימין ושמאל ואת הקטגוריזציה של חילונים ודתיים לאומיים. המחנה הליברלי הציע לקבוצות הדומיננטיות של צאצאי האליטה המייסדת והאליטות הפרופסיונליות, לנשים וללהט"בים הכרה וזהות לאומית מעודכנת שמדגישה באופן רפובליקני את הכלכלה, באופן ליברלי את הדמוקרטיה ליהודים וחופש מכפייה דתית, ובאופן ציוני את העדפת היהודים ואי-השוויון ללא יהודים. עם זאת, ארגונים התומכים בשוויון אזרחי ומתנגדים לכיבוש השתתפו במחאה בהיקף גדול הרבה יותר בהשוואה למחאת בלפור או למחאה החברתית של 2011, ודוברים מקבוצות מוחלשות העלו סוגיות של אפליית מיעוטים יהודיים ופלסטיניים על הבמות בפריפריה.

סמלים לאומיים ופרקטיקות רדיקליות

התשתית הארגונית של מחאת בלפור סייעה להתארגנותה המהירה של המחאה נגד שינוי המשטר בינואר 2023. תחת הסיסמה "נלחמים על הדמוקרטיה" הקים מטה המאבק מערך לתרומות, להסעות ולהפצת חולצות, דגלים ושלטים, וגם רשת מסועפת להפצת מידע בקבוצות וואטסאפ – חלקן חדשות, חלקן קבוצות שכונתיות שהוקמו במקור בימי סגרי הקורונה והתעוררו מחדש. פעולות המחאה כללו פרקטיקות דומות לאלו של מחאת בלפור והמחאה החברתית: הפגנות במוקדים רבים במרכז וגם בפריפריה, צעדות, מיצגים וחסמת כבישים. לצד שלטים, חולצות, דגלים, מתופפים וצופרים נשמעו סיסמאות ולחנים הזכורים ממחאת בלפור וגם סיסמאות חדשות, ואפילו דמויות שזוהו עם מחאת בלפור, כמו ביבי במדי אסיר ושושקה (המאייר והאקטיביסט זאב אנגלמאייר). אולם החידוש לעומת מחאת בלפור והמחאה החברתית היה השילוב בין סמלים ופרקטיקות ממלכתיים מחד גיסא ובין פעולות שנתפסו כאנטי-ממסדיות באופן רדיקלי מאידך גיסא. ניכוס הממלכתיות במחאה והשתתפותם של אנשי ממסד לשעבר, במיוחד בתחום הביטחון, הם שאפשרו שימוש בשיטות שנחשבו בעבר רדיקליות ובנות ענישה בלי לפגוע במסר המתון.

מטה המחאה ניכס באופן מכוון ומאורגן את סמלי המדינה: הדגל, ההמנון שהושר בהפגנות, מגילת העצמאות. דגל ישראל, שהפך לסמל הבולט של המחאה, היה מזוהה במחאת בלפור עם תומכי נתניהו; המוחים נשאו אז דגלים שחורים או ורודים. כעת הוא נוכס מחדש, לשמחת רוב המוחים. אופן התרחשותו של הדבר מבטא את הבחירה של מטה המאבק בניכוס הממלכתיות על פני ההגנה על מיעוטים לאומיים (שהיא כאמור הזרוע השנייה של הסתה פופוליסטית ימנית). בשבוע הראשון למחאה הזמינו המארגנים אלפי דגלים שחורים, שהיו הסמל של מחאת בלפור. אולם אחרי שארגוני שמאל הניפו בהפגנה הראשונה בכיכר הבימה כמה דגלי פלסטין וזכו לתשומת לב תקשורתית, פנו המארגנים

בהפגנות הבאות לחלק דגלי ישראל כדי לטשטש את נוכחותם של דגלי פלסטין (N12), המטרה הייתה לתת נופך מרכזי וקונסנזואלי להפגנות כדי שלא יזוהו כמחאה משמאל העוסקת בכיבוש. ב-11 השבועות הראשונים של המחאה ייצרו במטה המחאה יותר מ-100,000 אלף דגלי ישראל וטענו כי הביקוש הוא של הציבור, וכי אין מדובר במהלך מאורגן מראש או צפוי (כדברי ברסלר-שוורצמן, N12, 2023). דגלי ישראל הם סמל ממלכתי שרבים חשו כלפיו ניכור כשזוהה עם המתנחלים ומצביעי הליכוד. כעת, לאחר שקושר למסר ליברלי של דמוקרטיה, שמחו לנופף בו שוב. אולם פלסטינים רבים ראו בו הדרה ותפסו אותו כסמל של מחאה על דמוקרטיה ליהודים בלבד (ח'לאילה, 2023; כרכבי-סבאח, 2023). ניכוס הדגל יצר מצב רדיקלי כשלעצמו, שבו נשיאתו של סמל המדינה פורשה כפעולה פוליטית ומרדנית והוגבלה על ידי מאבטחים בתחבורה הציבורית, בשערי אוניברסיטאות ומוסדות ציבור ובכניסה לבתי העלמין הצבאיים ביום הזיכרון. תומכי הרפורמה אף תקפו את מי שנשאו דגל כי זיהו אותם כמתנגדי הרפורמה.

מלבד עיצוב סמלי המאבק, ניכוס הממלכתיות עיצב גם את פרקטיקות המחאה. כך למשל, המוחים לא הקימו תשתית אלטרנטיבית למוסדות המדינה אלא אימו להשביט את התשתית הקיימת כדי להראות דבקות במוסדותיה ובראשם בית המשפט העליון, שהקואליציה מנסה לשנות את מעמדו. שימור המוסדות הקיימים, ובמיוחד בית המשפט העליון, נתפס כשימור הממלכתיות מפני החרבתה בידי הקואליציה. מטה המחאה התרחק מפוליטיקה מפלגתית, ובכלל זה תהליך ה"הידברות" בבית הנשיא. המוחים אימצו את סמל ממלכתי של ריסון, שיקול דעת ואחריות בשעה שהשלטון הפופוליסטי האשימם באנרכיזם, בניסיון הפיכה ובסרבנות, ולנגד גילויי אלימות כלפי המוחים מצד תומכי הרפורמה בהפגנות ברחבי הארץ. לפני ההפגנות הגדולות הקפיד מטה המחאה להפיץ בקבוצות הוואטסאפ אזהרות מפני "הידרדרות המחאה לאלימות". האלימות זוהתה עם השוטרים בהפגנות ועם תומכי הרפורמה.

אף שמטה המחאה טיפח אי-אלימות ממלכתית, השיח המיליטריסטי ואתוס הלוחם בלטו במאבק, שבעצמו תואר כקרב בשלוש מערכות.² בד בבד התעלם מטה המחאה מהאלימות המתמשכת כלפי פלסטינים בישראל ובשטחים (למעט גינוי ה"פוגרום" שערכו מתנחלים בחווארה, ואשר זכה לתמיכתם של כמה מחברי הקואליציה). כך למשל, הצורך לשמור על מעמדו העצמאי של בג"ץ נומק בהיותו "כיפת ברזל של צה"ל" (שני, 2023), מוסד שמגן על חיילי צה"ל מפני תביעות בבית הדין הבינלאומי לפשעי מלחמה בהאג; השאלה מדוע צה"ל צריך הגנה כזאת לא עלתה. מפגינים תיעדו מעצרים ואלימות שוטרים והתייצבו מול תחנות משטרה עד שחרור כל העצורים, אולם במטה המחאה לא גינו אלימות של שוטרים כלפי פלסטינים אזרחי ישראל, למשל כאשר מוחמד אלעסיבי נורה למוות בעיר העתיקה ב-1 באפריל (הארץ, 2023). ועדת המעקב של ערביי ישראל הכריזה על שביתה במחאה על מותו, אך מטה המחאה לא הצטרף אליה.

באופן דומה לממצאיו של רון דודאי לגבי ההסכמה הסמויה בין הצדדים המתווכחים על עונש מוות למחבלים בישראל (Dudai, 2018), אפשר להסיק כי קו השסע העמוק בין המוחים לשלטון מלאכותי משום ששני המחנות אינם מערערים על המשך הכיבוש ועל

זכויות ליהודים בלבד. המאבק לשימור הסטטוס קוו טרם המשבר השלטוני ולשימורם של המוסדות הקיימים, ובהם בג"ץ שהכשיר התנחלויות ופעולות לחימה, לא רק מנציח את הקיים אלא אף שב ומכשיר את משטר הכיבוש (Dayan, 2019) באמצעים דמוקרטיים ומקבל תשומת לב חיובית בעולם. לראיה, המחאה נגד הנסיגה בדמוקרטיה תחת שלטון הימין הביאה ללחץ בינלאומי על ישראל, בניגוד למחאות נגד הכיבוש, שלא עוררו עד כה תגובה דומה בעוצמתה.

ניכוס הממלכתיות נעזר בזיכרון קולקטיבי שנשמך על האירועים המרכזיים בזיכרון הלאומי של ישראל: הקמת המדינה, מלחמות ישראל והשואה (Ram, 1998). בניסיון להדגיש את המאחד והממלכתי, סיפור העבר שהובנה פסח על אירועים שיצרו שסעים עמוקים בחברה הישראלית והתמקד בהקמת המדינה, בחתימה על מגילת העצמאות ובשני מאבקים קיומיים – מלחמת יום הכיפורים והמשבר השלטוני הנוכחי – שדרשו התגייסות וגם החלפה של שלטון שאינו משרת את אזרחיו.

במגילת העצמאות ראתה המחאה טקסט שמגלם את החזון הפוליטי והמוסרי של המדינה, אף שרוב השנים שימשה המגילה סמל ממלכתי כללי בלבד והיכל העצמאות שבו נחתמה הוזנח והיה לאתר מורשת רק בעשור האחרון (Vinitzky-Seroussi & Sharon, 2012). היא קיבלה משמעות פוליטית כאשר בהיעדר חוקה, בתי המשפט הסתמכו עליה בהכרעותיהם לגבי חוקיותן של פעולות שלטון דורסניות (למשל בבג"ץ קול העם מ-1953). כעת, כשהשלטון שואף לשנות את כללי המשחק הדמוקרטי, ניתן לה שוב תוכן פוליטי והיא גויסה לבצר את מעמדם של מוסדות המשפט במדינה. הגם שבפועל נוסח המגילה היה תוצאתה של פשרה בין מחנות שונים, דתיים וחילוניים (ברטל, 2023), וייצג את הקבוצות היהודיות ביישוב, היא מוצגת כסמל מאחד וחתמתה נתפסת כאירוע מכונן. אולם למעשה, חרדים חתמו על המגילה אחרי ויכוחים פנימיים רבים ובמעמד של שותפים חיצוניים (פונד, 1999), ופולסטינים לא נכללו בה כי נחתמה בעת מלחמה.³ לא שותפו בה גם מי שלא היו חלק מהיישוב בעת חתימתה: עולי שנות החמישים מצפון אפריקה ומדינות ערב ועולי שנות השבעים והתשעים מברית המועצות ואתיופיה.

סיפור העבר שמתחיל במגילת העצמאות ומסתיים במחאה הנוכחית תואם בכמה היבטים את הניסיון לצייר את הקולקטיב המוחה בקווים ממלכתיים אגב פנייה אל ציבורים מסוימים ולא אל אחרים. ראשית, סיפור העבר הזה מוביל מהקמת המדינה לימינו דרך מלחמות ישראל, ובמיוחד מלחמת יום הכיפורים. לא מוזכרות בו היסטוריות וחוויות שיצרו שסעים בחברה הישראלית, כמו הנכבה, הממשל הצבאי, הכיבוש ואפליית ערביי ישראל, ויחסה של ישראל לעולים מארצות ערב וצפון אפריקה, ברית המועצות ואתיופיה. שנית, הוא מדגיש את תהליך בנייתה של המדינה מאז הכרזתה, ומתאר את השלטון הנוכחי כמי שמנסה להרוס את מה שנבנה בכל שנות המדינה. "75 שנים – בנינו, ב-42 ימים – הרסנו", נכתב על שלט שהונף בהפגנה בקפלן. הבנייה באה לידי ביטוי

3 אך יש במגילה פנייה אל הפולסטינים שאינה מוזכרת בשיח המחאה: "אנו קוראים – גם בתוך התקפת הדמים הנערכת עלינו זה חודשים – לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל לשמור על שלום וליטול חלקם בבנין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה, הזמניים והקבועים".

גם בהשתתפות פעילה במחאה: המוחים תורמים מזמנם ומכספם ו"בונים בעצמם" את המחאה, תחת הכותרת "אל תשאל מה המאבק יכול לעשות עבורך, תשאל מה את יכולה לעשות בשביל המאבק", שמופיעה באתר גיוס ההמונים שלה. התברר כי מימון המחאה בתרומות של המוחים עצמם הוא שיטה מוצלחת מאוד, ובעזרתה גייס המטה יותר מעשרה מיליון שקלים עד אפריל 2023. התרומה של זמן וכסף והסלוגן "חובה להתנגד", המתנוסס על שלטים שנתלו ממרפסות הבתים, מעידים גם הם כי ההתגייסות למחאה נתפסת כחובה אזרחית.

אולם בסיפור העבר הציוני והממלכתי הזה טמונים גם הזרעים לפעולות מחאה אנטי-ממסדיות. בבסיס דימוי הבנייה של האומה הציונית, ובבסיס הדימוי של בניית המחאה, מצויה הנחה של ערבות הדדית עם בני קהילה מדומיינת שנכונים להקריב מעצמם בגלל רגשות של קרבה משפחתית (Anderson, 1991; Ben-Amos & Bet-El, 1999). הקהילה הזאת מדומיינת באמצעות קישור היסטורי של המוחים עם דמות החלוצים, שמשלימה את השיח הרפובליקני היהודי ואת הפנייה אל ממשיכיה של האליטה המייסדת. אך נכללות בה גם קבוצות זהות חדשות יותר, בעיקר של ארגוני נשים ולהט"בים, דרך השיח הליברלי המערבי של זכויות והגנה על מיעוטים. ההבדל בין 1948 ל-2023 שמשרטט מטה המחאה הוא הפילוג העמוק בחברה הישראלית שעורר המשבר השלטוני; הוא מושווה לשבר שאחרי מלחמת יום הכיפורים בין העם, ובמיוחד הלוחמים, ובין השלטון. ההקשר הזה מאפשר למטה המחאה לתאר את המוחים כקהילה הלאומית – "העם האמיתי" שבניו ובנותיו "נאמנים למגילת העצמאות" – ובד בבד להצדיק פעולות התנגדות וסרבנות רדיקליות, שמצהירות כי מעתה הקרבתם של הלוחמים ותוצרי הבנייה של "הנושאים בנטל" לא יופנו אל כלל האזרחים במדינה, משום שהשלטון פגע במחויבותו ובערבות ההדדית בין הנושאים בנטל ואלה שלא. זהו הקשר נוסף שבו קבוצות שמזדהות עם אתוס הלוחם הציוני ועם השיח הרפובליקני הן אלו שיכולות לחרוג בפעולותיהן מהקונסנזוס הלאומי-ממלכתי (Lomsky-Feder, 2011).

החריגה הזאת באה לידי ביטוי בראש ובראשונה בסרבנות מילואים. זו נחשבה עד כה לפרקטיקה פציפיסטית של חוגי השמאל הרדיקלי, והצבא הן את מבצעה למאסר (Weiss, 2014). במחאה הנוכחית היא הפכה לפרקטיקה לגיטימית והייתה לאחד הגורמים העיקריים להשעיית גל החקיקה. סרבנותם של טייסים, צוותי אוויר במילואים, חיילי מודיעין ויחידות עילית אחרות במילואים לשרת את השלטון הנוכחי אם ישנה את שיטת השלטון זכתה אמנם לגידופים מצד נציגי השלטון, אך הצבא הגיב במתינות ואף הפעיל לחץ על שר הביטחון, וזה פנה לראש הממשלה בבקשה לעצור את החקיקה. פיטוריו של שר הביטחון בעקבות האירוע הרחיבו את המחאה עד כדי שביתה כללית במשק, וראש הממשלה השעה את החקיקה ואת הפיטורין.

הצדקה נוספת לסרבנות המילואים היא האנלוגיה בסיפור העבר של מטה המחאה בין האיום השלטוני הנוכחי למלחמת יום הכיפורים. ההשוואה הזאת מציגה את השלטון העכשווי הן כאיום קיומי שיש להילחם נגדו בחירוף נפש, הן כהנהגה מושחתת ומסואבת שנדרשת לקחת אחריות על תוצאות מעשיה ולהתפטר, כפי שתבעה תנועת המחאה של לוחמי יום הכיפורים ב-1973. מלחמת יום הכיפורים זכתה לאזכורים רבים בקרב סרבנים ומשתתפים אחרים במחאה, ובעיקר בקרב לוחמיה ומשפחות שכולות. היא הוזכרה

בנאומים, בשלטים ואף על גבי חולצות מחאה,⁴ ומתוארת כקו השבר הקודם שאיים להחריב את ישראל. השוואת המלחמה היא למאבק בשינוי המשטר מיצבה את המחאה כמערכה נוספת ב"הגנה על המדינה" מפני חורבן (למשל ניר גסקו, N12, 2023), דומה לקודמתה בהיקפה וחומרתה, אולם הפעם לא נגד אויבים מבחוץ כי אם נגד השלטון – אויב מבפנים. אנשי מערכת הביטחון שהשתתפו במחאה טענו כי ב-1973 הם ידעו מדוע ועל מה הם נלחמים למען המדינה, וכי התגייסו אז מייד למטרה שהייתה נכונה בעיניהם – גם אם גילו אחר כך שהשלטון כשל; אולם כעת הם אינם מוכנים לשרת מדינה ששלטונה אינו דמוקרטי.⁵

אתוס הלוחם אפשר לחברי הקבוצות הנושאות אותו פעולה רדיקלית נוספת: משפחות שכולות מחו נגד השלטון בטקסי הזיכרון הרשמיים, פעולה שנתפסת כסותרת את הממלכתיות והקדושה של הטקסים וכפוגעת בתפקידם. השכול משמש כסמל מאחד, קדוש וחף ממחלוקת, ומסייע לשלטון המתחלף מעת לעת לחדש את מחויבות האזרחים להקרבה למען האומה הנצחית (Ben-Amos & Bet-El, 1999); עירוב של פוליטיקה בטקס הרשמי בישראל – כלומר התייחסות לכיבוש או התנגדות למדיניות השלטון – נחשב עד כה לפעולה לא לגיטימית. אולם לקראת יום הזיכרון 2023, משפחות שכולות שלקחו חלק במחאה והביעו ספקות לגבי משמעות הקרבתן – למשל על גבי שלטים ובמיציגים בהפגנות – מחו גם בטקסים הממלכתיים. לקראת יום הזיכרון הן התאגדו וקראו לחברי הקואליציה שלא להשתתף בטקסים הרשמיים, וביום הזיכרון עצמו החרימו את הטקסים או מחו במהלכם. חלק מהמשפחות הציבו שלטים על קברי חלליהן ונמנעו מלנכוח בטקס, אחרות קראו לקראת לעבר דוברי הקואליציה במהלך נאוניהם (כפי שאירע למשל ברעננה ובחולון), והיו שערכו טקס אלטרנטיבי במועד של הטקס הרשמי מול היכל העצמאות בתל אביב.

פעולה רדיקלית שלישית הייתה הפגנות מול בתיים של נציגי הקואליציה ובאירועים פרטיים וציבוריים שבהם השתתפו. זוהי פרקטיקה שנחשבה עד כה שנויה במחלוקת, למשל במאבק "באים לבנקאים" של ברק כהן וערן ורד שהחל ב-2014, שבו הואשמו הפעילים בהטרדה של מושאי המחאה ובני משפחותיהם ונדונו לעונשים (טאוסגי, 2019). המחאה היא הנכיחה את העובדה שבנקאים ובנקאיות הם אנשי ציבור הנושאים באחריות, ומולה עלתה הטענה כי אין להטרידם בבתיים הפרטיים. במקרים של מחאה מתמשכת מול בתיים של בכירי שלטון, כמו זו שהתקיימה מול בית היועץ המשפטי לשעבר אביחי מנדלבליט בפתח תקווה בשנים 2017-2020, הטילה המשטרה על המוחים מגבלות ייחודיות ובג"ץ הורה למוחים לעבור מהרחוב שבו מתגורר מנדלבליט לאזורים אחרים בעיר. גם

4 עמותה בשם "ביחד עם לוחמי כיפור" שקמה במסגרת המחאה הנוכחית ערכה ברחבי הארץ, למשל במכללת ספיר וביישובי עוטף עזה, שיחות ומפגשים שעסקו בקשר בין 1973 ל-2023 ובמאבק לשימור הדמוקרטיה. בהפגנות נראו חולצות שעליהן הכיתוב "לוחמי כיפור 73 נאבקים על דמותה של המדינה".

5 כך למשל טען נציג קבוצת טייסי המילואים 555 על כמת ההפגנה בקפולן ביום 25.3. משפחות שכולות הפגינו בחולצות שחורות שעליהן הכיתוב "במותם ציוו לנו את הדמוקרטיה", נשאו שלטים עם הכיתוב "אחי נפל למען ישראל דמוקרטיה. האם [שם החלל] נפל לשווא?", והדליקו נרות זיכרון בהפגנות (למשל בהפגנות שנערכו בתל אביב ובחיפה ב-15.4).

במחאה הנוכחית נערכו משמרות מחאה כאלה - זמניות אמנם אך רבות מאוד - מול בתיים של נציגי שלטון רבים ברחבי הארץ, נוסף על הפגנות בזק מול אירועים ספציפיים, והדבר הקשה לאכוף את פינוין או להטיל מגבלות קבועות על כולן.

משמרות המחאה מול הבתים והפגנות הבזק מול אירועים היו גם עדות להתגייסותם ולמחויבותם של המוחים. חלקן אורגנו בתוך זמן קצר יחסית או באופן ספונטני. המידע על הופעתם של נציגי הקואליציה וראשיה באירוע ציבורי או פרטי ביישוב זה או אחר הופץ על ידי משתתפים במחאה בקבוצות וואטסאפ מקומיות והניע משתתפים אחרים לפעולה ספונטנית ומיידית באמצע יום העבודה או המנוחה. התברר כי רשת היידוע והפעולה הזאת אפקטיבית מאוד, הן מבחינת נראות מקומית הן מבחינת שיבוש פעילותם של נציגי השלטון.

סיכום

השילוב בין שיח רפובליקני יהודי, שיח ציוני ושיח ליברלי, שכונן למשיכי האליטה המייסדת ולזהויות מגזריות נוספות, הביא ליצירתה של קואליציה חוצת מפלגות ובה אנשי ימין ושמאל, דתיים-מתונים וחילונים, שהציעה זהות לאומית מחודשת ליהודים ממעמד הביניים בישראל. אף שהמסר של המחאה היה ממלכתי ומתון ולא ערער על מבנה העומק של המשטר בישראל (שלטון הימין תמך בגלוי בדמוקרטיה ליהודים בלבד, ומטה המחאה הביע הסכמה סמויה לכך), היא שילבה בין פרקטיקות ממלכתיות לפעולות התנגדות אנטי-ממסדיות שקודם לכן נחשבו רדיקליות. פרקטיקות אלו "הוכשרו" על ידי אנשי הממסד הביטחוני, המשפטי והכלכלי לשעבר שלקחו חלק במחאה והעניקו לה מהסטטוס החברתי הגבוה ומהלגיטימציה הממסדית שלהם.

הפרקטיקות האנטי-ממסדיות של המחאה (במיוחד הערעור על אתוס הלוחם ועל תפקידן של המשפחות השכולות בחידוש החוזה בין השלטון לקהילה הלאומית), והעלאת המסמן הכללי "דמוקרטיה" לדיון ציבורי, עשויות להוביל בעתיד לרדיקליזציה רעיונית ולהעלות לדיון ציבורי משמעויות נוספות שלו ותביעות רחבות יותר לשוויון. ככל שגובר הספק במניעי השלטון, כך עומדת למבחן ההצדקה למדיניותה של ישראל בשטחים ובעזה. לראיה, במהלך סבב הלחימה שנערך בעזה בחודש מאי ביטל מטה המחאה את ההפגנה המרכזית, אולם ארגונים אחרים המשיכו להפגין בטענה שמניעי ה"מבצע" אינם ביטחוניים כפי שהם מוצגים. משום שמספר המפגינים היה קטן יחסית, הגוש נגד הכיבוש בלט בנוכחותו בין המוחים.

לתנועות חברתיות יש השלכות ארוכות טווח ולעיתים מפתיעות מבחינה תרבותית ופוליטית. תנועות כושלות הופכות עם הזמן למיתולוגיות (למשל הפנתרים השחורים), ותנועות שנחשבו מוצלחות מאוד בזמן נתפסות לאחר מעשה כמשובת נעורים (למשל המחאה החברתית של 2011). גם אם המחאה אינה רואה עצמה כמתונה וגם אם המשמעויות התרבותיות הפוליטיות שלה עתידות להשתנות, מאמר זה מתאר את שיח המחאה בעת התרחשותה בזמן שבו עדיין אי אפשר לדעת אם אנו עומדים בצומת של שינוי פוליטי, או שמא מדובר רק בעדכון גרסה לצינונות הקלאסית לשם שימור הסטטוס קוו.

מקורות

- ברטל, ישראל. (2023). 75 שנות פשרה היסטורית. הזמן הזה. גוטוויין, דני. (2023, 30 באפריל). ממלחמת אזרחים (קרה) למלחמת מעמדות (לוהטת). הארץ.
- גילת, מרדכי. (2023, 11 באפריל). מר נתניהו, אתה באמת חושב שכולנו מטומטמים? הארץ.
- הארץ. (2023, 1 באפריל). מח"ש בודקת את הרג הצעיר בעיר העתיקה; המשטרה: זה פיגוע, הוא ירה לעבר השוטרים.
- זמיר, רותם. (2023, 20 במרץ). ראיון עם גבי בוניט, נציג קהילת "אין בריאות הנפש בלי דמוקרטיה". חוצות – כתב עת תרבותיפוליטי, 5.
- ח'לאילה, מוחמד. (2023, 15 במרץ). החברה הערבית בישראל וההפיכה המשטרית [הרצאה בדין]. מרכז חיים הרצוג, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- טאסיג, שוקי. (2019, 17 בנובמבר). גזר דין בפרשת "באים לבנקאים". העין השביעית. יפתחאל, אורן, ות'אבת אבו ראס. (2023, 10 באפריל). בואו ניפגש מעל לקו הדמוקרטיה. הארץ.
- כרכבי-סבאח, מהא. (2023, 15 במרץ). החברה הערבית בישראל וההפיכה המשטרית [הרצאה בדין]. מרכז חיים הרצוג, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- לוי, גל. (2021, 8-10 בפברואר). רדו מהדשא או צאו אל המרפסת: מחאה ומעמד במבט היסטורי [הרצאה]. הכנס ה-52 של האגודה הסוציולוגית הישראלית, מכללת ספיר. פונד, יוסף. (1999). פירוד או השתתפות: אגודת ישראל מול הציונות ומדינת ישראל. מאגנס.
- פילק, דני. (2021, 8-10 בפברואר). העיוורון הליברלי של מחאת 2020. הכנס ה-52 של האגודה הסוציולוגית הישראלית, מכללת ספיר.
- פלד, יואב, וגרשון שפיר. (2006). מיהו ישראלי: הדינמיקה של אזרחות מורכבת. אוניברסיטת תל אביב.
- רם, אורי, ודני פילק. (2013). ה-14 ביולי של דפני ליף: עלייתה ונפילתה של המחאה החברתית. תיאוריה וביקורת, 41, 17-43.
- קימרלינג, ברוך. (1997). הישראלים החדשים: ריבוי תרבויות ללא רב-תרבותיות. אלפיים, 16, 264-308.
- שני, יובל. (2023, 17 בפברואר). בית משפט עצמאי הוא "כיפת ברזל" לצה"ל ומפקדיו. N12.
- N12. (2023, 22 במרץ). איך הפך דגל ישראל לסמל המחאה.
- Anderson, Benedict. (1991). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso.
- Ben-Amos, Avner, & Ilana Bet-El. (1999). Holocaust Day and Memorial Day in Israeli schools: Ceremonies, education and history. *Israel Studies*, 4(1), 258–284.
- Brubaker, Rogers. (1992). *Citizenship and nationhood in France and Germany*. Harvard University Press.
- Crossley, Nick. (2003). From reproduction to transformation: Social movement fields and the radical habitus. *Theory, Culture & Society*, 20(6), 43–68.

- Dayan, Hilla. (2019). Neozionism: Portrait of a contemporary hegemony. *Settler Colonial Studies*, 9(1), 22–40.
- Dudai, Ron. (2018). Restraint, reaction, and penal fantasies: Notes on the death penalty in Israel, 1967–2016. *Law and Social Inquiry*, 43(3), 862–888.
- Giddens, Antony. (1991). *Modernity and self identity*. Polity Press.
- Gutman, Yifat. (2017). *Memory activism: Reimagining the past for the future in Israel-Palestine*. Vanderbilt University Press.
- Lomsky-Feder, Edna. (2011). Competing models of nationalism: An analysis of memorial ceremonies in schools. *Nations and Nationalism*, 17(3), 581–603.
- Margalit, Avishai, Ruth Margalit, & David Remnick. (2023, April 7). Israel on the brink – Understanding the judicial overhaul, and the protests against it. *The New Yorker Radio Hour*.
- Müller, Jan-Werner. (2016). *What is populism?* University of Pennsylvania Press.
- Ram, Uri. (1998). Postnationalist pasts: The case of Israel. *Social Science History*, 22(4), 513–545.
- Ram, Uri. (2005). Jerusalem, Tel Aviv and the bifurcation of Israel. *International Journal of Politics, Culture and Society*, 19(2), 21–33.
- Tarrow, Sidney. (1995). Cycles of collective action: Between moments of madness and the repertoire of contention. In Mark Traugott (Ed.), *Repertoires and cycles of collective action* (pp. 89–116). Duke University Press.
- Tarrow, Sidney. (1998). *Power in movement*. Cambridge University Press.
- Urbinati, Nadia. (2019). *Me The People: How populism transforms democracy*. Harvard University Press.
- Vinitzky-Seroussi, Vered, & Zohar Sharon-Volovelski. (2012, February-March). “We hereby neglect”: *The Israeli hall of independence and the social texture of collective memory* [Workshop]. The Institute of Advanced Studies, The Hebrew University of Jerusalem.
- Weiss, Erica. (2014). *Conscientious objectors in Israel: Citizenship, sacrifice, trials of fealty*. Penn Press.
- Zolberg, Aristide. (1972). Moments of Madness. *Politics and Society*, 2(2), 183–207.